

«Նոր ժամանակի կրթություն» ՀԿ

ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ
ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑ

ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Հետազոտության թեման՝ Բարոյական արժեքներ
Ուս. հաստատություն՝ Շղարշիկի միջնակարգ դպրոց
Առարկան՝ Քիմիա, կենսաբանություն
Հետազոտող ուսուցիչ՝ Նունե Հովհաննիսյան Ժորայի

ԹԱԼԻՆ 2023

Բովանդակություն

Ներածություն-----	3
Բարոյական արժեքներ-----	4
Եզրակացություն-----	19
Օգտագործված գրականության ցանկ-----	20

Ներածություն

Թեմայի կարևորությունը: «Բարոյական արժեք» ասելով՝ հասկանում ենք այն վեհ գաղափարները, պատվիրանները, ուսուցումները, որոնք ապահովում են մարդու բարոյական, առաքինի կյանքն ու նկարագիրը: Այդպիսի բարձրագույն արժեքներ են հոգևոր-բարոյական արժեքները՝ տրված Աստծո կողմից, հաստատված Քրիստոսի պատվիրաններով, ուսուցումներով: Այլ կրոններ կամ պետական համակարգեր ևս ունեն բարոյական արժեքների մղող օրենքներ ու պատվերներ, սակայն քրիստոնեության բարոյական արժեքներն անհամեմատ վեր են մնացյալ բոլորից: Առօրյա իրականության մեջ հաճախ ենք առերեսվում բարոյական արժեքների կորստի հետ: Սկզբից ասեմ, որ հասարակությունը շատ հաճախ անբարոյականություն ասածն ընկալում է նեղ իմաստով, այն հաճախ նույնացվում է բարոյական ազատ վարքագծի հետ: Սակայն ճշմարտությունն այն է, որ անբարոյական ասածը շատ ավելի ընդգրկուն է, անբարո վարքը միշտ չէ, որ կապված է ինտիմ կյանքի հետ: Անբարոյական դրսևորումները կարելի է հաշվել հարյուրներով, գուցե հազարներով: Մարդը բնության մասնիկն է, կենդանիները՝ ևս: Սակայն, եթե մարդիկ ուղղորդվում են բնական բնագոյով, ապա անպատասխան կմնա «Ո՞րն է մարդկանց և կենդանիների տարբերությունը» հարցադրումը: Այդ տարբերություն ասվածը հենց բանականությունն է ու բարոյական արժեքները, ինչը մեր օրերում կարծես երկրորդ, նույնիսկ երրորդ պլան է մղվել:

Թեմայի նպատակը: Բարոյական արժեքների ձևավորումը սկսվում է երեխայի ծնվելու հետ միաժամանակ և իրականացվում նրա ողջ կյանքի ընթացքում: Այդ գործընթացին մասնակցում են ընտանիքը, միջավայրը, եկեղեցին, տեղեկատվահաղորդակցական տեխնոլոգիաները և, իհարկե, երեխաների դաստիարակության հիմնական օղակը՝ հանրակրթական դպրոցը:

Քանի որ բարոյական արժեքները նորմերի և սովորույթների ամբողջությունն, որոնք հասարակության կողմից փոխանցվում են անհատին և դրանք ներկայացնում են գործելու լավ կամ ճիշտ ձևը:

Այս իմաստով բարոյական արժեքները թույլ տվեք տարբերակել լավն ու վատը, ճիշտն ու սխալը:

Բարոյական արժեքներ

Որպես այդպիսին, բարոյական արժեքները ներմուծվում են վաղ մանկությունից ծնողների կամ հեղինակավոր գործիչների կողմից, իսկ հետագայում՝ դպրոցի փուլում, ամրապնդվում են ուսուցիչների կամ դասախոսների կողմից:

Նրանցից շատերը որոշվում են նաև մեր դավանանքի դավանանքով, և շատ ուրիշներ այնքան արմատավորված են մեր հասարակություններում, որ դրանց խախտումը կարող է հանգեցնել նույնիսկ իրավական պատժամիջոցների:

Բարոյական արժեքներն են, օրինակ, ազնվությունը, հարգանքը, երախտագիտությունը, հավատարմությունը, հանդուրժողականությունը, համերաշխությունը, առատաձեռնությունը, ընկերությունը, բարությունը և խոնարհությունը:

Կան նաև բարոյական արժեքների միջև որոշակի հիերարխիկ մասշտաբներ, որոնք բխման ընթացքում մեզ ստիպում են առաջնահերթություն դասել մեկը մյուսի նկատմամբ:

Օրինակ, **հավատարմություն** կարևոր է բարեկամության մեջ, բայց եթե ընկերոջ կողմից հանցագործություն է կատարվել, և ոստիկանությունը հարցաքննում է մեզ, ճիշտը կլինի մեզ համար արտոնություն տալ **ազնվություն** մեր հավատարմությունից վեր:

Օրինակ, եթե մենք շատ ուրախ ենք մի քանի ժամ բարձր երաժշտություն տոնելիս, մի քանի ժամ բարձր երաժշտությամբ, մեր հարևանները կհասկանան, որ նրանք պետք է հանդուրժողականությունը գործնականում կիրառեն: Բայց եթե մենք գերազանցենք տոնակատարության տևողությունը, և առավոտյան ժամը մեկին մենք դեռ պահենք առավելագույնը, ապա մեր հարևանները բոլոր իրավունքները կունենան պահանջելու հարգել իրենց երազանքը:

Բարոյական արժեքները էական են հասարակություններում ներդաշնակության և համակեցության մթնոլորտ ձեռք բերելու համար, այս իմաստով դրանք կարող են կարգավորվել հասարակության կողմից սոցիալական պատժամիջոցների միջոցով, մասնավոր կամ երկրի իրավական օրենսգրքում նախատեսված տույժերի կամ պատժամիջոցների միջոցով:

Չնայած մարդիկ հաճախ փոխանակվում են բարոյական արժեքների և էթիկական արժեքների մասին, մեկը և մյուսը տարբերվում են: **էթիկական արժեքները** Դրանք կազմված են մի շարք նորմերից կամ ուղեցույցներից, որոնք կարգավորում են անհատների վարքը, ինչպիսիք են ճշմարտությունը, արդարությունը, ազատությունը և պատասխանատվությունը:

Մինչդեռ **բարոյական արժեքներ** վերաբերում են հասարակության համար ընդունված գործելակերպերի կամ սովորույթների ամբողջությանը, որոնք ուղղված են գործողության ճիշտ կամ դրական ձևի և ոչ ճիշտ կամ բացասական տարբերակման սահմանմանը:

Արժեքը, աշխարհի յուրահատուկ ընկալումն է, որը ձևավորվում է ոչ միայն ձեռք բերված գիտելիքի և ինֆորմացիայի, այլև սեփական կենսափորձի հիման վրա:

Մշակույթը խիստ կապված է մարդու արժեհամակարգի հետ: Նեղ իմաստով՝ արժեքը մարդու համար իրի, առարկայի կամ երևույթի դրական նշանակությունն է: Արժեքը մարդու վերաբերմունքն արտահայտող ցուցանիշ է, որի կարևոր կատեգորիաներից են՝ **հավատն ու սերը**:

Հավատը ծնում է հույս և մղում մարդուն ապրելու, ստեղծելու, արարելու: Հավատը դառնում է կողմնորոշիչ մարդու կյանքի և գործունեության համար: Մարդիկ քանի դեռ ապրում են՝ հավատում են, քանի դեռ հավատում են՝ ապրում են:

Սերը մյուս մարդկանց հետ միավորվելու ձգտումն է: Սիրո մեջ միավորվում են մարդու արժեքային պատկերացումները: Այն բաղկացած է մի քանի մակարդակներից: Այլասիրությունը ուրիշին սիրելու, իսկ եսասիրությունը սեփական անձը սիրելու երևույթն է:

Նաև կան սիրո առանձնացված դրսևորումներ: Օրինակ սերը անհավասարների միջև, երբ միայն տալիս ես՝ առանց վերադարձի ակնկալիքի: Սիրո այդ ձևն անվանում են մայրական:¹

---

¹ 1. Կոեյո, Ֆ. «Բարոյական արժեքները» իմաստների մեջ: Վերցված է 2010 թվականի հուլիսի 11-ին՝ Meanings: Meanings.com կայքում

2.«Բարոյական արժեքների հայեցակարգ» հասկացությունում: Վերցված է 2010 թվականի հուլիսի 11-ին Concept: concept.de

3.«Բարոյական արժեքների սահմանում» սահմանում ABC- ում: Վերցված է 2019 թվականի հուլիսի 11-ին ABC Definition- ում՝ definicionabc.com

Հաջորդը սերն է հավասարների միջև, երբ ինչքան տալիս, նույնքան ստանում ես: Օրինակ՝ եղբայրական սերը:

Մերն անհատական ընտրողական զգացում է, որը դրսևորվում է խորը և կայուն ապրումներում: Ըստ Հեգելի՝ սիրո ճշմարիտ էությունն այն է, որ հրաժարվես ինքդ քեզ գիտակցելուց, մոռանաս քեզ ուրիշի <<Ես>>-ի մեջ և այնուամենայնիվ , այդ կորսվածության ու մոռացվածության մեջ առաջին անգամ գտնես և տիրապետես քեզ:

Մերն ապրում է, որն ըստ Հեգելի չի հենվում խորհրդածությունների և դատողականության վրա, այլ բխում է զգացմունքից: Մերը խիստ անհատական և անկրկնելի ապրում է:

Ամեն մեկը յուրովի է սիրում: Սիրո մեջ մարդն ավելի պահանջկոտ է դառնում ինքն իր նկատմամբ, ձգտում ինքնակատարելագործման: Ահա թե ինչու սերը մշակութային և գեղեցիկ երևույթ է:

Հաճախ արժեք է համարվում **ճշմարտությունը**, հատկապես բարու և գեղեցիկի հետ կապվելիս: Բարու, գեղեցիկի, արդարի միասնության սկզբունքը գալիս է Սոկրատեսից, ով փիլիսոփայական գիտելիքը բաժանում է տեսականի (որի կրողը նա համարում է ճշմարիտը), գործնականի (բարին), գեղարվեստականի (գեղեցիկը):

Ճշմարտությունը միայն որոշակի սոցիալ-մշակութային պայմաններում է ձեռք բերում արժեքային նշանակություն, իսկ գոյաբանական և իմացաբանական իմաստներով ըմբռնված ճշմարտությունը արժեքաբանորեն չեզոք են: Կյանքում հաճախ ճշմարտությունը զոհաբերվում է արժեքների: Եթե Արիստոտելն առաջնորդվում էր <<Թեև Պլատոնը բարեկամս է, բայց ճշմարտությունը թանկ է>> սկզբունքով, ապա շատերն առաջնորդվում են << Թեև ճշմարտությունը թանկ է, բայց Պլատոնը բարեկամս է>> սկզբունքով:

Արժեքները բավարարում են սուբյեկտի կենսական պահանջմունքները և իմաստավորում են կյանքը: Սուբյեկտի արժեքները միավորվելով կազմում են մի ամբողջական համակարգ: Անձի մասին կարելի է դատել նրան առավել բնորոշ արժեքներով, որոնք գոյացնում են անձի ներաշխարհը: Իսկ ինչ վերաբերում է ազգային արժեքներին, դրանք բախտորոշ նշանակություն ունեն և ձևավորվում են պատմական զարգացման ընթացքում, կազմում ներկա կեցության հիմքը և բնականոն գոյության ու անխափան զարգացման երաշխիքը: Ազգին հատուկ արժեքներն արտացոլվում են նրա

ինքնագիտակցությանը տարբեր ձևերում՝ արվեստի, փիլիսոփայության, բարոյականության, կրոնական պատկերացումների բանահյուսության մեջ: Ազգի արժեհամակարգը պետք է յուրացնի յուրաքանչյուր անհատ հանրության մեջ բնականոն գործելու համար: Այսպիսով անհրաժեշտ է տարբերակել արժեք-միջոց և արժեք-նպատակ հասկացողությունները: Օրինակ <<իշխանությունը>>, մի բան է որպես միջոց, մեկ այլ բան որպես՝ նպատակ, նմանապես փողը և փառքը: Երբ իշխանությունը, փողն ու փառքը դառնում են անձի գերագույն արժեք, դա հիվանդագին և ախտածին երևույթ է, մինչդեռ որպես միջոց դրանք համարվում են կյանքի ընդունելի ու անհրաժեշտ տարրեր:

Առանձնացնենք նաև արժեք-արժանիքները, որոնք անձի համար ոչ միայն կենսականորեն անհրաժեշտ բարիք են, այլ նաև ցանկալի հատկություն: Արժեք-արժանիքների ըմբռնումը կարևոր է <<անհատ-ազգ>> փոխհարաբերությունների կարգավորման առումով: Բոլոր անձնային հատկությունները հանդիսանում են տվյալ անձի արժանիքները, մասնավորապես <<հաստատականություն>>, <<աշխատասիրություն>>, <<համբերատարություն>> և այլն: Պետք է տարբերակել ազգային արժանիքներ հասկացողությունը, որում առանձնանում է ազգային-պետական միաբանության ապահովումը: Միաբանության ապահովման մեջ վճռորոշ դեր են խաղում երեք հիմնական արժեք-արժանիքներ՝ արժանապատվություն, արդարամտություն, աշխատասիրություն:²

Արժանապատվությունը սեփական <<Ես>>-ի արժեքի գիտակցումն է: Դա անձի վարքի, արարքների, իրավունքների գնահատականն է, անձի ինքնագնահատականը:

Ազգային արժանապատվությունը սեփական ազգի արժանիքների, վաստակի, իրավունքների գիտակցումն է, ինքնահարգանքը՝ որպես ազգի ներկայացուցիչ:

Արդարամտությունը այլոց ճշմարիտ, արդարացի գնահատումն է: Եթե արժանապատվությունը անձի հարգանքն է իր հանդեպ, ապա արդարադատությունը

² 1.Reinlein, F (Մեպտեմբերի 2017) «Մարդկային արժեքներ. 7 ամենակարևորների ցուցակ» ՄԱԿ ՓԳՀ-ի ՄԱԿ ՓԳՀ-ում: Վերցված է 2010 թվականի հուլիսի 11-ին ՄԱԿ ՓԳՀ-ի ՄԱԿ ՓԳՀ-ից՝ eacnur.org

2.Veugelers (2010) «Բարոյական արժեքները ուսուցիչների կրթության մեջ» Կրթության միջազգային հանրագիտարանում: Վերցված է 2019 թվականի հուլիսի 11-ին sciencedirect.com կայքում՝ sciencedirect.com

3.Սլատտենգրեն, Կ. «Որո՞նք են ձեր ընտանիքի լավագույն 5 բարոյական արժեքները»: անգնահատելի դաստիարակության մեջ: Վերցված է 2019 թ.-ի հուլիսի 24-ին անգնահատելի դաստիարակություն՝ Pricelessparenting.com կայքում

հարգանքն է ուրիշների հանդեպ: Այսպիսով արդարամտությունը ոչ միայն անդրադառնում է մեր սեփական ինքնագնահատականի վրա, այլ նաև ազդում է դրա վրա:

Աշխատասիրությունը աշխատանքի հանդեպ անձի դրական վերաբերմունքն է: Այն բացառիկ կարևորություն ունի և առաջընթացի գլխավոր նախադրյալն է: Վերը նշված արժեք-արժանիքները խիստ փոխկապակցված են և դրանցից յուրաքանչյուրի բացակայությունը հանգեցնում է որևէ էական խնդրի առաջացման:

Այսպիսով պետք է հաշվի առնել, որ մշակույթն ու արժեքը չեն նույնանում, բայց և այնպես մշակույթում ստեղծված լավագույն հատկանիշը արժեքն է: Այն անհատներն ու ազգերը, ոոնք ապրում են արժեքների գերակայությամբ բարձր ոգեղեն հատկանիշներով ապրող ազգեր և անհատներ են, իսկ երբ նվազում են արժեքները վրա է հասնում ոգու սովը: Ոգեղենությունը պեք է հատուկ լինի բոլորին, հատկապես՝ մտավորականությանը, որը համարվում է ազգի ինտելեկտուալ խիղճը:

Երբ մարդիկ խոսում են արժեքների մասին, շատ հաճախ նկատի են ունենում բարոյական արժեքները, որոնք վերաբերում են մարդկանց ճիշտ կամ սխալ, բարի կամ չար լինելուն: Կան շատ արժեքներ, որոնք առնչություն չունեն բարոյականության հետ: Եթե արժեքները տարբերակելիս շփոթություն առաջանա, ապա բարոյական արժեքները զանազանելու համար հարցրեք. «Արդյո՞ք այս արժեքը բարու կամ ճիշտ փարքագծի մասին է: Այդ արժեքները կրող մարդն ավելի լավ՞ն է, քան դրանք չունեցողը»:

Դիտարկենք հետևյալ օրինակը: Արմենն ունի ատլետիկ կազմվածք և ընդգրկված է բասկետբոլի թիմում: Նա ինձ շատ դուր է գալիս, քանի որ թիմային խաղացող է: Նա իրեն ցուցադրելու համար երբեք չի տարվում անհատական խաղով: Հոգատար է թիմի բոլոր անդամների նկատմամբ: Այս օրինակում «ատլետիկ» արժեքը բարոյական չէ, քանի որ ատլետիկ կազմվածք ունեցող մարդն ավելի լավը կամ բարի չէ ոչ ատլետիկ կազմվածք ունեցող մարդուց: Փոխարենը «հոգատար» արժեքը բարոյական է, քանի որ հոգատար մարդն ավելի լավ մարդ է:

Ստորև բերվում են մի քանի օրինակներ: Յուրաքանչյուր ընդգծված արժեքի համար որոշեք՝ բարոյական՞ն է, թե՞ ոչ բարոյական:

Օրինակ

1.Սեդան շատ պատասխանատու մարդ է: Նա շատ արկածասեր մարդ է և սիրում է տարբեր փորձությունների ենթարկել իրեն: Մի անգամ մենք միասին գնացել էինք լողալու: Սեդան փորձառու լողորդ է: Երբ բավականաչափ հեռացել էինք ափից, փոթորիկ բարձրացավ: Սեդան այդ պահին մտածեց ոչ միայն իր մասին, այլև օգնեց ինձ հասնելու ափ: Նա շատ ընկերասեր մարդ է:

Օրինակ

2.Աննան ստեղծագործ միտք ունեցող մարդ է: Հավանաբար մի օր նա նկարիչ կդառնա: Նա ինձ օգնում է, երբ դասերի ժամանակ խմբային աշխատանքներ ենք կատարում: Նա համագործակցող աշակերտ է և կարողանում է աշխատել բոլորի հետ: Ես երբեք չեմ զգացել, որ նա մարդկանց ուզենա ցույց տալ, թե շատ խելացի է:

Օրինակ

3.Լևոնը շատ երաժշտական մարդ է: Ես երագում եմ, որ մի օր էլ ինքս կկարողանամ նրա նման ջութակ նվագել:³

Մարդու վարքը, գործունեությունը և կեցությունն ընդհանրապես մեծապես պայմանավորված են նրա նախընտրած արժեքներով, արժեքային կողմնորոշմամբ: Բարոյական արժեքները կազմում են մարդու արժեհամակարգի նշանակալի մասը: Բարու, արդարի, հայրենասիրության և բարոյական այլ արժեքների նկատմամբ մարդու վերաբերմունքով է պայմանավորված անձի, հասարակության, պետության ներդաշնակ կենսագործունեությունը, ինչն առավել էական է դառնում քաղաքական, տնտեսական, մշակութային ազատությունների, գլոբալացման և մարդկանց ազատ տեղաշարժերին ու ազատ ընտրության իրականացմանը նպաստող այլ գործոնների առկայության շնորհիվ: Ասվածը ցույց է տալիս բարոյական արժեքների ձևավորման խնդրի կարևորությունը: Բարոյական արժեքների ձևավորումը սկսվում է երեխայի ծնվելու հետ միաժամանակ և իրականացվում նրա ողջ կյանքի ընթացքում: Այդ գործընթացին մասնակցում են ընտանիքը, միջավայրը, եկեղեցին,

³ 1.Reinlein, F (Սեպտեմբերի 2017) «Մարդկային արժեքներ. 7 ամենակարևորների ցուցակ» ՄԱԿ ՓԳՀ-ի ՄԱԿ ՓԳՀ-ում: Վերցված է 2010 թվականի հուլիսի 11-ին ՄԱԿ ՓԳՀ-ի ՄԱԿ ՓԳՀ-ից՝ eacnur.org

2.Veugelers (2010) «Բարոյական արժեքները ուսուցիչների կրթության մեջ» Կրթության միջազգային հանրագիտարանում: Վերցված է 2019 թվականի հուլիսի 11-ին sciencedirect.com կայքում՝ sciencedirect.com

ստեղծակալական հաղորդակցական տեխնոլոգիաները և, իհարկե, երեխաների դաստիարակության հիմնական օղակը՝ հանրակրթական դպրոցը: Վերջին շրջանում զգալիորեն մեծացել է սովորողների բարոյական արժեքների ձևավորման, բարոյական դաստիարակության խնդրի նկատմամբ ուշադրությունը. կատարվում են գիտական հետազոտություններ, կրթօջախների ուսումնական պլաններում ներառվում են բարոյագիտական բնույթի ուսումնական դասընթացներ, ստեղծվում են հիմնադրամներ և հասարակական կազմակերպություններ: Բավական ընդգրկուն են նմանատիպ աշխատանքների իրականացման աշխարհագրական, կրոնական ու մշակութային շրջանակները: Անդրադառնանք դրանցից մի քանիսին՝ աչքի առաջ ունենալով տարբեր երկրների փորձը: Անգլիայի ազգային կրթակարգը, օրինակ, սովորողների հոգևոր, սոցիալական, մշակութային, ֆիզիկական և մտավոր զարգացմանը զուգընթաց նախատեսում է նաև բարոյական այնպիսի արժեքների նպատակաուղղված ձևավորում, ինչպիսիք են ճշմարտությունը, արդարությունը, ազնվությունը, վստահությունը և պարտքի զգացումը:

Համանման խնդիրներ են առաջադրում նաև առարկայական չափորոշիչները: Բացի այդ, սովորողների բարոյական և հոգևոր ներաշխարհի ձևավորմանն է նպաստում «Կրոնական կրթություն» ուսումնական առարկան, որը նախատեսված է կրթական I-IV աստիճաններում (I-XI դասարաններ): Այն ներառում է նաև բարոյական արժեքներին նվիրված զանազան թեմաներ: Օրինակ, III կրթական աստիճանում (VII-IX դասարաններ) ընդգրկված են բարոյական ընտրության, ներողամտության, բարու և չարի, իրավունքի և պատասխանատվության, սոցիալական արդարության և բարոյական այլ արժեքների վերաբերյալ թեմաներ: Շոտլանդիայում ոչ կրոնական դպրոցների համար պարտադիր է «Կրոնական և բարոյական կրթություն» ուսումնական առարկան, որն ուսուցանվում է սկզբնական դպրոցի I-VII և միջնակարգ դպրոցի I-III դասարաններում: Առարկայական չափորոշիչներով հիմնական խնդիրների շարքում նախատեսվում են նաև սովորողների կարեկցանքի, իմաստության, արդարության և ազնվության մասին գիտելիքների խորացումը և բարոյական այդ արժեքների ձևավորումը:

Ռուսաստանի Դաշնությունում պետական կրթակարգն ուղղված է սովորողների հոգևոր-բարոյական զարգացմանը և դաստիարակությանը, քաղաքացիական

ինքնության ձևավորմանը, մշակութային բազմազանության պահպանմանը և զարգացմանը, Ռուսաստանի ժողովուրդների հոգևոր և մշակութային արժեքների ճանաչմանը: Այդ նպատակների իրականացմանը նպաստում է «Կրոնական մշակույթի հիմունքներ և աշխարհիկ բարոյագիտություն» ուսումնական առարկան: Վերջինիս «Աշխարհիկ բարոյագիտության հիմունքներ» բաժինը նախատեսում է ուսումնասիրել հետևյալ թեմաները՝ IV դասարան, 17 ժամ. Ռուսաստանը մեր հայրենիքն է, ի՞նչ է աշխարհիկ բարոյագիտությունը, մշակույթը և բարոյականությունը, բարոյականության առանձնահատկությունները, բարին և չարը, առաքինություն և արատ, ազատությունը և մարդու բարոյական ընտրությունը, ազատությունը և բարոյական պատասխանատվությունը, բարոյական պարտք, արդարություն, այլասիրություն և եսասիրություն, ընկերություն, ի՞նչ է նշանակում լինել բարոյական, սովորողների հետազոտական աշխատանքների պաշտպանություն:

V դասարան, 17 ժամ. տոհմը և ընտանիքը՝ բարոյական հարաբերությունների աղբյուր, բարոյական արարք, բարոյական վարքի ոսկե կանոնը, ամոթ, մեղք և ներողամտություն, պատիվ և արժանապատվություն, խիղճ, բարոյական իդեալ, վարվեցողություն, ընտանեկան տոներ, մարդու կյանքը՝ բարոյական բարձրագույն արժեք, սեր հայրենիքի նկատմամբ, հետազոտական աշխատանքի պատրաստում, սովորողների ելույթներ հետազոտական աշխատանքի վերաբերյալ, հետազոտական աշխատանքի ներկայացում:

Ռուս մանկավարժներից շատերը մեծ նշանակություն են տալիս նաև մաթեմատիկայի միջոցով սովորողների բարոյական դաստիարակությանը: Որոշ հեղինակների կազմած խնդիրները նվիրված են Հայրենական մեծ պատերազմին, Ռուսաստանի բուսական և կենդանական աշխարհին, որոնք նպաստում են հայրենասիրության, բնության նկատմամբ հոգատար վերաբերմունքի, ընկերասիրության և այլ արժեքների ձևավորմանը: Բարոյական արժեքների ձևավորմանն առանձնապես մեծ տեղ է հատկացվում Մալայգիայում: 1983 թ. ի վեր «Բարոյական կրթությունը» հիմնական առարկա է սկզբնական և միջնակարգ դպրոցներում սովորող ոչ մուսուլման աշակերտների համար (մուսուլմանների համար նախատեսվում է «Իսլամական կրթությունը»): Սկզբնական դպրոցում առարկան ուսուցանվում է շաբաթական 3 ժամ, իսկ միջնակարգ դպրոցում՝ 2 ժամ: Համաձայն

կրթական չափորոշիչների, այդ առարկայի ուսուցումը սովորողներին հնարավորություն է տալիս հասկանալու և յուրացնելու արժեքներ, որոնք անհրաժեշտ են առաքինի լինելու համար, գիտակցել և ընդունել մարդու և շրջակա միջավայրի ներդաշնակության կարևորությունը, զարգացնել բարոյական և հոգևոր արժեքների վրա հիմնված հասուն մտածողություն, դրանց շնորհիվ կայացնել բարոյական որոշումներ և լուծել խնդիրներ: Միջնակարգ դպրոցում «Բարոյական կրթություն» առարկայի ուսուցումն ընդգրկում է այնպիսի արժեքներ, որոնք կապված են ինքնագարգացման, ընտանիքի, շրջակա բնության, հայրենասիրության, մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության, խաղաղության ու ներդաշնակության հետ: Առանձնացվում են բարոյական 16 հիմնական արժեքներ, որոնք պետք է պարտադիր ուսուցանվեն կամ անուղղակիորեն ձևավորվեն դպրոցի բոլոր ուսումնական առարկաների միջոցով: ⁴

Դրանք են՝ կարեկցանքը, ինքնավստահությունը, համեստությունը, հարգանքը, սերը, արդարությունը, ազատությունը, քաջությունը, մտավոր և ֆիզիկական մաքրությունը, ազնվությունը, աշխատասիրությունը, համագործակցությունը, զսպվածությունը, երախտագիտությունը, մտավոր կարողությունները և հասարակական գիտակցությունը:

Այսպիսով, այդ երկրներում կարևորում են անձի բարոյական դաստիարակությունը և դրա համար կատարում են հստակ աշխատանքներ, մասնավորապես, բարոյագիտական որևէ առարկայի ուսուցում, այդ առարկաների համար ուղեցույցների պատրաստում, որոնք ուսուցչին հնարավորություն կտան ավելի արդյունավետ իրականացնել առարկայի դասավանդումը, ինչպես նաև ուսումնական այլ առարկաների միջոցով բարոյական արժեքների ձևավորումը: Այս աշխատանքներին օժանդակելու նպատակով ստեղծվել են զանազան կառույցներ՝ դպրոցներին տրամադրելով նյութեր, նախագծեր, որոնք նպաստում են սովորողների բարոյական դաստիարակությանը և համակողմանի ու ներդաշնակ զարգացմանը: Այդպիսին է, օրինակ, Random acts of kindness foundation (RAK) հիմնադրամը

---

⁴ 1.Reinlein, F (Մեպտեմբերի 2017) «Մարդկային արժեքներ. 7 ամենակարևորների ցուցակ» ՄԱԿ ՓԳՀ-ի ՄԱԿ ՓԳՀ-ում: Վերցված է 2010 թվականի հուլիսի 11-ին ՄԱԿ ՓԳՀ-ի ՄԱԿ ՓԳՀ-ից՝ eacnur.org

(հիմնադրվել է 1995 թ. ԱՄՆ-ում), որի գլխավոր նպատակն է աշակերտներին օգնել բարի լինելու և հպարտանալու դրանով:

Նմանատիպ նախագիծ է նաև Ethika-ն (Ethics and values education in schools and kindergartens), որը մանկապարտեզներին, դպրոցներին, ուսուցիչներին և աշակերտներին տրամադրում է աշակերտների բարոյական արժեքների ձևավորմանն օժանդակող նյութեր: Գլոբալացումով, միգրացիայով և այլ հանգամանքներով պայմանավորված՝ հասարակությունը կրում է փոփոխություններ, որոնք անդրադառնում են նաև կրթության ոլորտի վրա: Այն փոփոխությունները, որոնց մենք հանդիպում ենք Եվրոպայում, ոչ միայն տնտեսական և քաղաքական են, այլ նաև սոցիալական, մշակութային և հատկապես բարոյական: Էթիկան օգնում է դպրոցներին՝ տրամադրելով տարբեր տարիքի երեխաների և ուսուցիչների համար կրթական մեթոդներ ու միջոցներ՝ մշակված բարոյական երկրնորանքների, կոնֆլիկտների լուծման, առարկայի բարոյագիտական մասի հազեցման, քննադատական մտածողության ձևավորման, էթիկական նորմերի զարգացման և այլ հարցերով զբաղվելու համար: Էթիկայի հետ համագործակցում են Եվրոմիության տարբեր երկրների, մասնավորաբար Իտալիայի, Սլովենիայի, Գերմանիայի, Իսպանիայի, Խորվաթիայի, Ավստրիայի, Բոսնիա և Հերցեգովինայի կրթական, հասարակական հաստատությունները:

Հայաստանի Հանրապետությունում աշակերտների արժեքային համակարգի ձևավորումը ներառված է ՀՀ հանրակրթության պետական չափորոշիչում՝ որպես կրթության բովանդակային բաղադրիչ: Քանի որ գիտելիքների և կարողությունների հետ միասին հանրակրթությունը ձևավորում է նաև սովորողի արժեհամակարգը, ուստի այնտեղ ներառվում են նաև բարոյական արժեքներ: Յուրաքանչյուր ուսումնական առարկայի մասով սովորողների պատրաստվածությանը ներկայացվող ընդհանրական պահանջների մեջ առանձին կետով նշվում են այն արժեքները (նաև՝ բարոյական), որոնք պետք է տա միջնակարգ դպրոցը՝ ըստ ուսումնական բնագավառների և կրթական աստիճանների: Սակայն մեր հանրապետության հանրակրթական համակարգում բարոյագիտության վերաբերյալ պարտադիր ուսումնական առարկա նախատեսված չէ. բարոյագիտությանը նվիրված առանձին նյութեր ընդգրկված են «Հասարակագիտություն» ուսումնական առարկայում (որպես

դրա առանձին բաժին): Ավագ դպրոցի X դասարանի աշակերտների համար այն ընտրովի դասընթաց է, որին հատկացված է շաբաթական 1 ժամ: Դրա նպատակներն են՝ «սովորողներին ներկայացնել բարոյականության տեսության հիմնահարցերը, ամբողջացնել բարոյականության մասին սովորողների պատկերացումները, բարձրացնել բարոյական գիտակցությունը և համաշխարհայնացման արդի ժամանակաշրջանում նպաստել հայ պատանու բարոյափիլիսոփայական աշխարհայացքի ձևավորմանը»:

Առարկան ներառում է 18 թեմա, որոնց լիարժեք ուսումնասիրությունը կարող է ծառայել իր նպատակին: Սակայն, քանի որ այն ընտրովի է, ուստի այդ խնդրի լուծման հիմնական ճանապարհը հանրակրթական առարկաների դասավանդման ընթացքում արժեքների հետևողական ձևավորումն է: Արժանին հատուցելով պետական և առարկայական չափորոշիչների հեղինակներին՝ հարկ է նշել, որ դրանցում առկա նյութը արժեհամակարգի մասով համակարգված բնույթ չի կրում: Ավելին, դրանց հիման վրա ստեղծված դասագրքերում քիչ են արժեհամակարգի ձևավորմանը վերաբերող նյութերը: Ընդհանրապես հանրապետության մանկավարժական և մեթոդական միտքը լիարժեքորեն չի անդրադարձել այդ խնդրի լուսաբանմանը: Անշուշտ, կան ուսումնասիրություններ, որոնցում քննության առարկա են հենց բարոյական արժեքները:

Այսպես, միջին դպրոցի հանրահաշվի դասագրքերում հեղինակը (Հ. Միքայելյան) հատուկ ուշադրություն է դարձրել կիրառական հենքի ընտրությանը: Դրանցում տեղ են գտել նաև կոնկրետ բարոյական արժեքների ձևավորմանն ուղղված նյութեր, ներկայացվում են մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացում բացասական բարոյական արժեքների ձևավորման հնարավորությունները և դրանց կանխարգելմանն ուղիները: Ուսուցչի գործունեության ընթացքում բացասական բարոյական որակներից մեկը, այսպես կոչված, կրկնակի անարդարության դրսևորումն է: Այն տեղի է ունենում, երբ ինչ-որ մեկը պարտավորություններ է վերցնում մյուսի հանդեպ և ոչ միայն խախտում է դրանք, այլև այդ պարտավորությունների հետ իրեն տրված արտոնություններն ու դիրքը օգտագործելով՝ մյուսին վնասում է հենց այն բանում, ինչից ինքը պետք է զերծ պահեր նրան: Ա. Շոպենհաուերը կրկնակի անարդարություն է համարում, երբ սպանությունը իրականացնում է թիկնապահը, երբ գողությունը

կատարում է պահակը, կամ խնամակալը յուրացնում է իրեն վստահված սեփականությունը, երբ դատավորը կաշառվում է, և այլն:

Ուսուցչի կողմից կրկնակի անարդարությունը աշակերտի հանդեպ կարող է դրսևորվել հետևյալ կերպ: Կրթությունը կազմակերպող կողմը (պետություն, կազմակերպություն կամ անձ) սովորաբար կրթական ոլորտին հատկացումներ է անում ըստ աշակերտների թվի, այսինքն՝ յուրաքանչյուր աշակերտ ստանում է ֆինանսավորում, և ուսուցիչն էլ պարտավոր է յուրաքանչյուր աշակերտի հատկացնել իր ժամանակի, ուշադրության որոշակի՝ այդ աշակերտին հասանելիք մասը:

Եվ եթե նա ինչ-որ աշակերտի անընդհատ պահում է ուշադրության կենտրոնում՝ մշտապես հարցնում է դասը, հրավիրում է գրատախտակի մոտ, իսկ մյուս աշակերտը ընդհանրապես դուրս է մնում ուսումնական գործընթացից, ապա այդ գործընթացն իրականացնող անձը՝ ուսուցիչը, կատարում է գործողություններ, որոնք այդ աշակերտին վանում են իրեն հասանելիք արժեքները ստանալու իրավունքից, նրա մեջ ասելություն է առաջացնում այդ արժեքների, ինչպես նաև կրթության և ուսուցչի նկատմամբ, աշակերտին օտարում է կրթությունից: Եվ այդ օտարումը կատարում է այն անձը, որը կոչված է կրթության նկատմամբ սեր արթնացնելու աշակերտի մեջ: Մա կրկնակի անարդարություն է ուսուցչի կողմից: Մասնավորապես, մաթեմատիկայի դասավանդման գործընթացում ուսուցչի նման վերաբերմունքը ավելի արագ է հասցնում «արդյունքի»:

Իսկապես, մաթեմատիկական կառույցը, որ ուսումնասիրվում է համապատասխան ուսումնական առարկաների միջոցով, ունի կուռ տեսք, հասկացություն-ները սահմանվում են մեկը մյուսի միջոցով, յուրաքանչյուր պնդում օգտագործվում է հաջորդ պնդումների մեջ, և որոշ փաստերի կամ հասկացությունների չիմացությունը կարող է հանգեցնել առարկայի ուսուցման ձախողմանն ընդհանրապես: Եվ պատահական չէ, որ աշակերտների շերտավորումը, ըստ գիտելիքների և ուսուցիչ-աշակերտ փոխհարաբերությունների, ինչպես նաև աշակերտների գիտելիքների բևեռացումը ավելի շատ նկատվում են հենց մաթեմատիկայի ուսուցման բնագավառում:

Ուսուցչի և աշակերտի փոխհարաբերություններում դրսևորվում են նաև ուրիշի հանդեպ հարգանքի և պարտքի զգացմունքները: Աշակերտի հանդեպ ցուցաբերելով հանդուրժողականություն, բարեհաճություն, մարդասիրություն և կարեկցանք՝

ուսուցիչը նրա մեջ սերմանում է այդ հասկանիչները՝ զերծ պահելով նախանձից ու չարախնդությունից: Հարգանքին հակասող գծեր են մեծամտությունը, այլատեցությունը և չարախոսությունը: Այս երևույթները կարող են դրսևորվել ուսուցման գործընթացում՝ ինչպես ուսուցիչ-աշակերտ, այնպես էլ աշակերտ-աշակերտ փոխհարաբերություններում: Բացասական բարոյական որակների ձևավորմանը կարող են հանգեցնել նաև հուշելը, տնային առաջադրանքներն արտագրելը և նմանատիպ այլ արարքներ: Եվ քանի որ բարոյականության ոլորտում վարքը առաջնային է համարվում գիտակցության նկատմամբ, ուստի նմանատիպ երևույթները բացառելու համար ուսուցիչը առաջին հերթին պետք է դիմի աշակերտների բարոյական գիտակցությանը՝ բացատրելով հուշելու, տնային աշխատանքը արտագրելու և այս կարգի արարքների վնասակար հետևանքները, այլապես սովորողը չի հրաժարվի դրանց հանգեցնող գործողություններ կատարելուց: Այսպիսով, ուսումնական գործընթացում կարևորվում են ոչ միայն բարոյական արժեքների ձևավորումը, այլև բացահայտվում դրանց իրականացման եղանակները:

Արժեքն երեւոյթ է մեր կյանքում, որի դիմաց մենք գին ենք վճարել: Վճարի «արժույթը» կարող է տարբեր լինել՝ տվայտանքներ, հույզեր, այլ արժեքների զոհաբերություն, հարազատների, հայրենակիցների կամ նախնիների կորուստ, կորցրած հող, հայրենիք եւ այլն: Արժեքը հնարավոր չէ ստանալ հեշտությամբ, այն պետք է վերապրել, անցկացնել քո միջով, զգալ ու գիտակցել: Այդ ամենի դիմաց մենք ստանում ենք իմաստներ, քանի որ արժեքներն են իմաստավորում կյանքը: Առանց արժեքների կյանքը դատարկ է: Հեշտ, առանց կորուստների եւ հաղթահարումների ապրելն երբեք չի երջանկացնում հենց այն պատճառով, որ չի բերում արժեքների ձեւավորման:

Արժեքների մեծ մասը սնվում է էթիկական նորմերից, ձեւավորվում է դրանց շնորհիվ: Էթիկական նորմերը անհրաժեշտ են մարդկանց համակեցությունը ապահովելու համար՝ դրանք պարտադրում են հրաժարվել ցանկալիից հանուն ընդհանուր շահի: Դրանք տարբեր են ոչ միայն տարբեր հասարակություններում, այլև անգամ հասարակության տարբեր շրջանակներում, նույն երկրի տարբեր տարածքներում:

Նորմերը տարբեր են քաղաքում եւ գյուղում: Էթիկական նորմերը մեզ թելադրում են վարքագիծ, եւ որքան դրանք ավելի պահանջկոտ են, այնքան ավելի լուրջ արժեհամակարգ է պետք ձեւավորել, որպէսզի մարդը բնականորեն դրանց համապատասխանի: Չարգացած մշակույթները ունեն զարգացած էթիկական նորմեր: Երբ դրանք քայքայվում են, պահանջները նվազում են, առաջանում են արժեհամակարգային խնդիրներ: Ահա թե ինչու առաջին հայացքից անվտանգ թվացող տարատեսակ «ազատությունները» իրենց հետ մեծ վտանգներ են բերում:

Հիմա անդրադառնանք բարոյականությանը: Եթե էթիկական նորմերը ծառի արմատներն են, իսկ արժեքները՝ բույնը, ապա բարոյականությունը դրա սաղարթն է: Բարոյական է այն ամենը, ինչը նպաստում է արժեքների պահպանմանը եւ չի հակասում դրանց: Անբարոյական է ամենը, ինչը դեմ է արժեքներին եւ բերում է դրանց քայքայման: Օրինակ, ցանկացած հասարակության մեջ անբարոյական է դավաճանությունը միայն այն պատճառով, որ այն արժեզրկում է խոստումը: Եթե խոստումն արժեք չլինի, մարդկանց համակեցությունը կվերածվի մղձավանջի, քանի որ կվերանա փոխադարձ վստահությունը: Հենց դրանով է վտանգավոր, օրինակ, կոռուպցիան, քանի որ այն դավաճանություն է հանրությանը տված խոստմանը:

Երբ փլուզվում են արժեքները, խախտվում է համակեցությունը եւ տարածվում անբարոյականությունը: Մարդիկ դժբախտանում են, տնտեսությունն անկում է ապրում, հանցագործությունները դառնում են համատարած, կյանքը կորցնում է իմաստի զգալի մասը, մարդիկ սկսում են հեշտությամբ իրար կոտորել:

Հենց այս պատճառով է, որ կրթության հենքը եւ գլխավոր իմաստը պետք է դառնա արժեհամակարգի ձեւավորումը: Դպրոցը պետք է լինի օրինակելի տարածք, ուր հաստատուն են էթիկական նորմեր, ուր աշակերտները սովորում են դրանց համապատասխանել: Հաճախ դպրոցը ստիպված է պայքարել հանրության մեջ տարածված արատների դեմ եւ այդ պայքարում պարտավոր է հաղթել: Դպրոցում կյանքը չի կարող հեշտ լինել երեխայի համար՝ նա պետք է զգա ե՛ւ ցավ, ե՛ւ ուրախություն, ունենա թե դժվարություններ, թե հաղթանակներ: Դպրոցում աշակերտը պետք է ընկալի համակեցության նորմերի իմաստը եւ ընդունի դրանք: Այդ ամենի պտուղը կլինեն իրական արժեքները, այլ ոչ թե թելադրված, անգիր արած, բայց աշակերտի համար ոչինչ չնշանակող ճշմարտությունները: Եթե մենք կարողանանք

կառուցել դպրոցներ, որոնք կձեռնարկեն արժեքներ աճող սերնդի համար, կունենանք աշխարհի ամենալավ եւ ամենախմաստալից կրթական համակարգը:

Ժամանակակից հասարակությունը, ինչ էլ ասես, նկատելիորեն տարբերվում է նախորդ սերունդներից ձևավորված հասարակությունից: «Հայրերի և որդիների» հավերժական հակամարտությունը, որի մասին այդքան գեղատեսիլ կերպով խոսեց ռուս դասական Տուրգենևը, ձեզ համար վայրկենական քմահաճույք չէ, այլ քաղաքակրթական էվոլյուցիայի դարավոր վկայություն: Այնքան ընդունված է, որ մարդ պետք է հասկանա, թե որն է լավը, ինչը՝ վատը: Այնուամենայնիվ, փոփոխվող առաջնահերթությունների և միտումների այս հորձանուտում մնում է մեկ անբաժան տանդեմ՝ բարոյականություն և բարոյականություն: Ընդհանրապես դրանք որոշում են հասարակության զարգացման մակարդակը:⁵

Բարոյական արժեքները չափանիշներ են, որոնք օգնում են մարդուն ճիշտ և սխալ սահմանել, լավը և վատը:

Այս հասկացողությունն անհրաժեշտ է առօրյա կյանքում ազնիվ և արդար որոշումներ կայացնելու համար:

Բարոյական զարգացումը կարևոր գործընթաց է, որը պետք է սկսի վաղ մանկությունից:

Հետևելով բարոյական արժեքներին՝ երեխաները կարող են զարգացնել լավ [քննադրություն](#) և դրական անձնական հատկություններ:

Երեխայի ընտանիքը կարևոր դեր է խաղում [երեխային](#) աջակցելու և վերահսկելու գործում:

Եզրակացություն

---

⁵ 1. Կոելո, Ֆ. «Բարոյական արժեքները» իմաստների մեջ: Վերցված է 2010 թվականի հուլիսի 11-ին՝ Meanings: Meanings.com կայքում

2.«Բարոյական արժեքների հայեցակարգ» հասկացությունում: Վերցված է 2010 թվականի հուլիսի 11-ին Concept: concept.de

3.«Բարոյական արժեքների սահմանում» սահմանում ABC- ում: Վերցված է 2019 թվականի հուլիսի 11-ին ABC Definition- ում՝ definicionabc.com

Բարոյական արժեքները կողմնորոշում են մարդուն իր գործողություններում: Բարոյական արժեքներին հետևելը մարդու պարտքն է: **Պարտքը** սահմանվում է որպես **պարտականությունները** և **պարտավորությունները** կատարելու անհրաժեշտություն:

Քանի որ պարտքն անհրաժեշտություն է, ապա այն ենթակա է կատարման, եթե նույնիսկ չի համընկնում մեր ցանկությունների, քահաճույքների հետ: Պարտքը բարոյական բովանդակություն է ստանում այն դեպքում, երբ դրա կատարումը կամավոր է, այլ ոչ արտաքինապես պարտադրված: Մենք պարտք ունենք մեր ծնողների, հարազատների, ընկերների, բարեկամների առջև: Մարդը պարտք ունի ոչ միայն ներկայի, այլև անցյալի և ապագայի հանդեպ:

Պարտքի հասկացությունն առանցքային դեր ունի Իմանուիլ Կանտի տեսության մեջ: Ըստ Կանտի՝ յուրաքանչյուր մարդ ունի ինչ-որ բաներ անելու հակումներ, ցանկություններ: Կանտի տեսության մեջ բարոյականությունը և պարտքը նույնականացված են:

Խիղճը մարդու կարողությունն է քնադատորեն դիտարկելու իր արարքները, մտքերը, ցանկությունները: Խիղճը մարդու ինքնագնահատականն է, ինքնակառավարումը: Գերմանացի փիլիսոփա Կանտը խիղճը համարում է մեր մեջ ապրող օրենք, իսկ ֆրանսիացի փիլիսոփա Նոլբախը՝ մեր ներքին դատավորը: Ինչպես պարտքը, այնպես էլ խիղճը կախված չէ ուրիշների կարծիքից:

Խիղճը տարբերվում է ամոթից: Դեռևս հին աշխարհում փիլիսոփաները խոսել են խղճի մասին: Հին հույն փիլիսոփա Դեմոկրիտը, առանց <<խիղճ>> հասկացությունն օգտագործելու, ասել է. <<Ոչ մի վատ բան մի՛ խոսիր կամ արա, նույնիսկ եթե միայնակ ես>>: Խրիսյան Հայրիկը խղճի մասին ասել է հետևյալը. <<Խիղճը հաշվեպահական ուստիկան է, որն իբրև դատավոր սրտի աթոռի վրա բազմած խայթահարում է միշտ>>: Խիղճը փոխկապակցված է պարտքի զգացման հետ: Խիղճը կապված է ոչ թե այլ մարդկանց կարծիքի, այլ պարտքի հետ: Շատ հաճախ խիղճը համարվում է մարդու երկրորդ ես-ը: Շատ բարոյագետներ կարծում են, թե խղճով մարդը ձգտում է ինքնակատարելագործման և իր առջև նորանոր պահանջներ դնում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Կոելյո, Ֆ. «Բարոյական արժեքները» իմաստների մեջ: Վերցված է 2010 թվականի հուլիսի 11-ին` [Meanings: Meanings.com](http://Meanings.com) կայքում
2. «Բարոյական արժեքների հայեցակարգ» հասկացությունում: Վերցված է 2010 թվականի հուլիսի 11-ին [Concept: concept.de](http://Concept:concept.de)
3. «Բարոյական արժեքների սահմանում» սահմանում ABC- ում: Վերցված է 2019 թվականի հուլիսի 11-ին [ABC Definition- ում` definicionabc.com](http://ABC Definition- ում` definicionabc.com)
4. Reinlein, F (Մեյստերների 2017) «Մարդկային արժեքներ. 7 ամենակարևորների ցուցակ» ՄԱԿ ՓԳՀ-ի ՄԱԿ ՓԳՀ-ում: Վերցված է 2010 թվականի հուլիսի 11-ին [ՄԱԿ ՓԳՀ-ի ՄԱԿ ՓԳՀ-ից` eacnur.org](http://ՄԱԿ ՓԳՀ-ի ՄԱԿ ՓԳՀ-ից` eacnur.org)
5. Veugelers (2010) «Բարոյական արժեքները ուսուցիչների կրթության մեջ» Կրթության միջազգային հանրագիտարանում: Վերցված է 2019 թվականի հուլիսի 11-ին sciencedirect.com կայքում` sciencedirect.com
6. Սլատտենգրեն, Կ. «Որո՞նք են ձեր ընտանիքի լավագույն 5 բարոյական արժեքները»: անգնահատելի դաստիարակության մեջ: Վերցված է 2019 թ.-ի հուլիսի 24-ին անգնահատելի դաստիարակություն` Pricelessparenting.com կայքում